

Rachunki Janusza II księcia mazowieckiego z lat 1477–1485, 1487–1490,
wyd. Janusz Grabowski, Kraków 2024, Towarzystwo Naukowe
„Societas Vistulana”, ss. 259, Folia Jagellonica. Fontes 28

Postać Janusza II, jednego z najwybitniejszych przedstawicieli mazowieckiej linii Piastów w drugiej połowie XV w., pretendenta do tronu polskiego, już od dawna budzi spore zainteresowanie badaczy. W duchu uprzystępnienia źródeł historycznych o charakterze gospodarczym historykom zajmującym się epoką późnośredniowieczną i wczesnonowożytną, lecz także z myślą o szerszym gronie odbiorców zainteresowanych dziejami Polski, przygotowana została przez Janusza Grabowskiego edycja rachunków księcia Janusza II, obejmująca lata 1477–1485 oraz 1487–1490. Opiera się ona na rękopisie przechowywanym w Archiwum Głównym Akt Dawnych (Metryka Mazowiecka, nr 7). Publikacja ukazała się w serii będącej obecnie jedną z najprężniejszych inicjatyw wydawniczych dotyczących źródeł historycznych. Obejmuje ona szeroki przekrój źródeł historycznych — od bibliografii, katalogów i zbiorów regestów po całościowo opracowane teksty źródłowe.

Edycja przygotowana przez Grabowskiego nie jest pierwszym opracowaniem rachunków księcia Janusza II. W 1959 r. ukazała się ich edycja przygotowana przez Jerzego Senkowskiego¹. Spotkała się ona z bardzo dobrym przyjęciem i tylko umiarkowaną krytyką natury technicznej². Wskazywano m.in. na uproszczony sposób odwzorowania struktury rękopisu, niekonsekwencje edytorskie oraz nie do końca przejrzysty indeks, w którym połączono hasła osobowe, miejscowe i rzeczowe. Zwracano również uwagę na niespełnienie zapowiedzi dotyczących objaśnień terminologicznych oraz niepełną rejestrację odniesień w indeksie. Wątpliwości budziła także forma wydania — umieszczenie edycji jako części rocznika czasopisma naukowego uznano za nieoptymalne rozwiązanie, utrudniające jej funkcjonowanie jako samodzielnej pozycji źródłowej. Tego rodzaju publikacja, choć wartościowa, umykała uwadze badaczy i czytelników.

Już tylko na tym tle znaleźć można silne uzasadnienie dla podjęcia się nowej edycji tego źródła. Wydanie jej jako samodzielnej publikacji stanowi wyraźny krok naprzód. Trzeba jednak podkreślić, że nowe opracowanie nie wprowadza zasadniczych zmian do samego tekstu źródłowego. Główne różnice polegają

¹ *Księga skarbowa Janusza II księcia mazowieckiego z lat 1477–1490*, wyd. J. Senkowski, KHKM 7, 1959, 3, s. 449–718.

² Zob. recenzje: J. Wiśniewskiego („Rocznik Białostocki” 4, 1963, s. 498–501); K. Myślińskiego (RDSG 24, 1962, s. 202–205); J. Karwasińskiej („Rocznik Warszawski” 3, 1962, s. 328–329); I. Janosz-Biskupowej („Archeion” 35, 1961, s. 170–172).

na eliminacji niedociągnięć wskazywanych przez recenzentów wcześniejszego wydania oraz na uzupełnieniu lektury o zapiski, które wcześniej były niewidoczne z powodu stanu zachowania rękopisu. W szczególności dotyczy to pierwszej i ostatniej karty księgi (fol. 1 i 114v), pominiętych przez Senkowskiego ze względu na podklejenie papierem uniemożliwiające odczyt. Dzięki działaniom konserwatorskim udało się przywrócić do edycji przynajmniej częściowo treść zapisek z lat 1478–1479, choć ze względu na mechaniczne uszkodzenie arkusza nadal nie można odtworzyć tekstu w pełni. Istotnym usprawnieniem jest także konsekwentne uregulowanie zapisu liczbowego — w nowej edycji cyfry rzymskie i zapisy słowne pozostawiono w oryginale, podczas gdy ich odpowiedniki w tłumaczeniu polskim zostały zamienione na cyfry arabskie (z wyjątkiem dat). Rozwiązanie to znacząco ułatwia analizę danych liczbowych, nie naruszając przy tym integralności źródła.

Najbardziej widoczną zmianą w stosunku do edycji Senkowskiego jest jednak wprowadzenie tłumaczenia źródła na język polski. Opracowano je jako osobną część publikacji, oddzieloną od edycji łacińskiej, co budzi pewne wątpliwości. Bardziej przejrzysty wydaje się bowiem model stosowany np. w serii *Oxford Medieval Texts*, w którym oryginał i tłumaczenie umieszczone są na sąsiadujących ze sobą stronach. Zwraca uwagę również niejednorodność w sposobie segmentacji zapisek — niektóre wpisy, które w oryginale łacińskim stanowią jednolitą całość, w tłumaczeniu rozdzielono na osobne akapity, podczas gdy inne (np. 423 i 423a) pozostawiono w pierwotnym układzie. Dodatkowo wszystkie imiona oraz nazwy geograficzne występujące w łacińskim tekście źródłowym zostały w polskiej wersji sprowadzone do postaci współczesnej, co niewątpliwie zwiększa czytelność, ale jednocześnie oddala przekład od brzmienia oryginalnego.

Część oryginalna, spisana przez dwóch pisarzy kancelarii książęcej — kanclerza Piotra Chodkowskiego oraz podkanclerzego Stanisława Lipskiego (kilka wpisów zostało dokonanych również innymi rękoma), obejmuje trzy składki opracowane w XVIII w. Zawartość księgi to 1362 zapiski sporządzone po łacinie, z pojedynczymi wtrętami polskimi. Wydawca, w celu ułatwienia orientacji w strukturze rękopisu, zamieścił przejrzystą tabelę synoptyczną z zestawieniem kart i bifoliów. Na edycję Grabowskiego składają się cztery zasadnicze części oraz trzy aneksy. Po wprowadzeniu historycznym (s. V–XXVII) i wstępie do edycji (s. XXVIII–XLVII) następuje publikacja tekstu łacińskiego (s. 1–106), a następnie jego tłumaczenie na język polski (s. 107–206). Edycję uzupełniają: zestaw regestów dokumentów oblatowanych w ramach rachunków (Aneks I), wykaz świąt i wspomnianych świętych (Aneks II), a także spis słów polskich występujących w tekście (Aneks III). Całość domykają wykaz skrótów oraz dwa indeksy: osobowo-geograficzny i rzeczowy.

Wprowadzenie historyczne spełnia podstawową funkcję, orientując czytelnika w realiach politycznych i instytucjonalnych księstwa Janusza II. Autor przedstawił zarys biografii władcy, jego miejsce w genealogii Piastów mazowieckich, ewolucję terytorialną jego domeny, relacje z Koroną i zakonem krzyżackim,

a także strukturę dworu książęcego. Osobne miejsce poświęcono charakterystyce mazowieckiej metryki książęcej oraz ogólnemu zarysowi organizacji skarbowości księstwa. Choć część ta została napisana z dużą erudycją, należy zauważyć brak głębszego omówienia kwestii handlowych i monetarnych — kluczowych zagadnień dla pełnego zrozumienia funkcji księgi skarbowej. Kolejną część wprowadzenia — wstęp do edycji — poświęcono opracowaniu samego rękopisu. Omawia ona dzieje rękopisu i jego miejsce przechowywania, kwestie języka i pisma, charakterystykę zawartości oraz system prowadzenia rachunków. Ostatni segment tej części stanowi refleksja nad wcześniejszą edycją Senkowskiego — krótka, lecz rzeczowa, wskazująca na główne słabości edycji z 1959 r.

Struktura tekstu właściwego została zaplanowana starannie, a układ — mimo zastrzeżeń dotyczących tłumaczenia — zapewnia przejrzystość i funkcjonalność. Rdzeń źródła stanowią zapisy rejestrujące wpływy i rozchody środków finansowych. Każdy wpis został przyporządkowany do karty rękopisu Metryki Mazowieckiej oraz określony numerem ciągłym nadanym w toku edycji. Zastosowany w edycji aparat naukowy wydatnie uzupełnia wcześniejszy autorstwa Senkowskiego — dodano więcej przypisów odnoszących się do skreśleń, dopisków, błędów pisarskich oraz trudności w datacji. Uzupełniono również informacje o stopniu wypełnienia kart rękopisu, co pozwala lepiej zrozumieć strukturę księgi. W edycji z 1959 r. ograniczono się jedynie do ich wykazu we wstępie. Zachowano graficzną formę zapisu i relacje przestrzenne wewnątrz tekstu, uproszczone w opracowaniu Senkowskiego.

Choć we wstępie Grabowski bardzo szczegółowo przedstawił cechy formalne tekstu, zabrakło szerszego omówienia samej zawartości źródła. Rachunki książęce obejmują zaś niezwykle obszerne spektrum danych — od codziennych wydatków kancelarii i dworu, przez rozliczenia z urzędnikami, rzemieślnikami i dostawcami, aż po koszty podróży, poselstw, darów dyplomatycznych i wydatków o charakterze reprezentacyjnym. Pojawiają się wzmianki o zakupach luksusowych tkanin, broni, korzeni, win i ryb, o budowie statków, utrzymaniu zamków i dworów, organizacji produkcji smoły, a także o wynagrodzeniach dla medyków, kowali, kucharzy czy piekarzy. Część zapisów ujawnia również informacje o kontaktach politycznych — w tym poselstwach do króla polskiego, wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego, na Litwę i do Rzymu — oraz o wydarzeniach istotnych z perspektywy życia dworu, takich jak turnieje, zgromadzenia książąt czy śmierć członków dynastii. Pojawiają się też nieliczne, lecz sugestywne wzmianki o wymianie kulturowej, np. występach kuglarzy ruskich. W szerszym ujęciu księga ta dostarcza wyjątkowych danych dla badań nad funkcjonowaniem późnośredniowiecznego rynku Mazowsza. Znajdujemy tu ślady handlu dalekosiężnego (z Gdańskiem, Poznaniem, Wrocławiem), jak i lokalnych transakcji realizowanych przez kupców mazowieckich. Źródło to oferuje zatem wgląd w zróżnicowane aspekty gospodarki i życia społecznego księstwa, a także stanowi materiał do badań nad przestrzenną organizacją Mazowsza i jego stopniową integracją z gospodarką ogólnopolską. Nie brak tu również informacji

istotnych z punktu widzenia historii lokalnej. Księga zawiera liczne wzmianki o mieszkańcach miast mazowieckich, płatnościach dokonywanych przez drobną szlachtę i o aktywności gospodarczej mieszkańców takich ośrodków, jak Ciechanów, Ostrołęka, Łomża czy Wizna. Dane te, choć często fragmentaryczne, tworzą cenny materiał dla badań prozopograficznych, historyczno-topograficznych i mikrohistorycznych.

W zakresie aparatu pomocniczego edycja obejmuje trzy aneksy i dwa indeksy: osobowo-geograficzny oraz rzeczowy. Pierwszy zawiera informacje o urzędach przypisanych poszczególnym osobom, co częściowo kompensuje brak przypisów rzeczowych. Kwestia ich zastosowania w przypadku źródła nasyconego danymi osobowymi i toponimicznymi stanowiła niewątpliwą dylemat edytorski. Grabowski rozwiązał go, całkowicie rezygnując z objaśnień rzeczowych i kierując użytkownika do własnej monografii poświęconej Januszowi II³, zawierającej m.in. aneks prozopograficzny i itinerarium władcy. Choć podejście to jest zrozumiałe, rezygnacja z jakichkolwiek odsyłaczy do konkretnych miejsc tej publikacji osłabia funkcjonalność edycji jako samodzielnego narzędzia badawczego. Nie jest również jasne, czy zawarte w biografii Janusza II zestawienia obejmują pełne spektrum osób i miejsc wspomnianych w rachunkach. Aneks II — wykaz świąt i świętych — stanowi bardzo użyteczne narzędzie dla badań nad chronologią prowadzenia rachunkowości książęcej. Aneks III, zawierający słowa polskie występujące w tekście, mógłby natomiast zostać uzupełniony o krótkie wyjaśnienia, które podniosłyby jego użyteczność niezależnie od sekcji translacyjnej. Wydaje się również, że — podobnie jak postulowano już w recenzjach z lat sześćdziesiątych XX w. — zasadne byłoby wprowadzenie osobnej tabeli wartości monetarnych, która uczyniłaby bardziej przejrzystymi sumy pieniężne zamieszczone w zapiskach.

Całościowo aparat edytorski prezentuje wysoki poziom techniczny i staranność wykonania. Decyzje oparte na wcześniejszych założeniach edytora są konsekwentne, choć niektóre z nich — zwłaszcza w zakresie dostępności informacji kontekstowych — mogą stanowić utrudnienie dla odbiorcy nieznającego całego dorobku Autora. Również inne zgłoszone przeze mnie uwagi mają charakter cząstkowy i nie dotyczą zasadniczego trzonu edycji, która zasługuje na bardzo wysoką ocenę. Grabowski opracował tekst źródłowy z dużą precyzją i dbałością o szczegóły, zapewniając mu formę odpowiadającą współczesnym standardom edytorstwa naukowego. Wartość wydanej książki dla badaczy jest tym większa, że stanowi ona jedyny zachowany tom skarbowy książąt mazowieckich — pozostałe, w tym dalsze rachunki Janusza II, zaginęły już w okresie nowożytnym. Nowa edycja nie tylko uzupełnia i poprawia wcześniejsze opracowanie Senkowskiego, ale — dzięki lepszej dostępności, przejrzystej strukturze oraz obecności tłumaczenia na język polski — stwarza realne możliwości szerszego wykorzystania tego źródła przez badaczy nieposługujących się łaciną. Można mieć

³ J. Grabowski, *Janusz II książę mazowiecki pretendent do tronu polskiego (1455 – 16 lutego 1495)*, Kraków 2023.

nadzieję, że publikacja ta stanie się stałym punktem odniesienia w studiach nad gospodarką, administracją i elitami politycznymi Mazowsza w schyłkowym okresie jego niezależności.

Karol Banach
(Warszawa)